

Насікан Н.І., к.е.н., доцент, Київський національний лінгвістичний університет

Біла І.С., к.е.н., Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

ТЕОРИЯ ВАРТОСТИ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ І СУЧАСНІ ПОГЛЯДИ

У статті розглядається еволюція теорії вартості та її сучасне розуміння. Автори приходять до висновку, що єдиним зваженим підходом, який відповідає сучасним тенденціями в економічній дійсності є розуміння можливості співіснування, але на різних рівнях наукового аналізу, трудової теорії вартості та ринкової неокласичної теорії, відмінності оцінок і висновків яких обумовлюються неоднаковою глибиною розробки досліджуваних проблем, різним ступенем наближення до пізнання сутності економічних процесів.

Ключові слова: Вартість, споживна вартість, корисність, ціна, ціноутворення, праця.

Насікан Н.И., Белая И.С.

ТЕОРИЯ СТОИМОСТИ: РЕТРОСПЕКТИВНЫЙ АНАЛИЗ И СОВРЕМЕННЫЕ ВЗГЛЯДЫ

В статье рассматривается эволюция теории стоимости и ее современное понимание. Авторы приходят к выводу, что единственным взвешенным подходом, который отвечает современным тенденциям в экономической действительности есть понимание возможности сосуществования, но на разных уровнях научного анализа, трудовой теории стоимости и рыночной неоклассической теории, различия оценок и выводов которых обуславливаются неодинаковой глубиной разработки исследуемых проблем, разной степенью приближения к познанию сущности экономических процессов.

Ключевые слова: Цена, потребительная стоимость, полезность, цена, ценообразование, труд.

Nasikan N. I., Bila I.S.

THEORY OF VALUE: RETROSPECTIVE ANALYSIS AND MODERN APPROACH

The article deals with the evolution theory of value and its modern sense. The authors conclude that the only reasonable approach that meets modern trends in the economic reality is to understand the existence of the labor theory of value and neoclassical market theory, differences in estimates and conclusions are conditioned by the varying depth study of development problems, varying degrees of approximation to the knowledge of the nature of economic processes.

Key words: value, use-value, utility, price, pricing, work.

Постановка проблеми. Як відомо, економічне життя суспільства багатоманітне і суперечливе. Тому економічна наука не може претендувати на абсолютно точне, адекватне відзеркалення реальних процесів і взаємозв'язків, а наукове знання осягає істину лише з відомим ступенем наближення. У міру змін, що відбуваються в господарському житті, колишні уявлення щодо змісту економічних процесів і явищ уточнюються або відкидаються, з'являються нові висновки і узагальнення. Таким чином, розвиток економічної теорії, її подальше збагачення – це постійне врахування мінливих умов і взаємозв'язків, співставлення різних шкіл, поглядів, наступність знань і висновків. Тільки на підставі останнього теорії і концепції розвиваються, переживають періоди особливої популярності, виходячи, разом із тим, із минулого і органічно зберігаючи зв'язок із їх авторами і розробниками.

Вихідним пунктом найістотніших відмінностей у концепціях різних економічних шкіл і предметом численних дискусій була і є вартість, як одна з найбільш фундаментальних категорій економічної теорії. Свого часу Д. Рікардо писав, що ніщо не породило так багато помилок і розбіжностей у цій науці, як саме невизначеність понять, які пов'язувалися із словом «вартість» [18, с. 3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічно різноманіття концепцій вартості можна звести до двох основоположних напрямів: вартісного або трудової теорії вартості та ринкового. Розкриття їх змісту неминуче приводить нас до необхідності дослідження їхньої еволюції. Як відомо, трудову теорію вартості, яка «визрівала» майже ціле сторіччя, започаткували і розробляли А.Сміт [19] і Д. Рікардо [18], а завершив її формування К. Маркс[13]. Протилежну трудовій теорії концепцію вартості запропонували і обстоювали У. С. Джевонс [8], К. Менгер [14], Ф. Візер [3], Є. Бем-Баверк [2]. Шукали компромісів між двома антагоністичними підходами до проблематики основ ціноутворення М. Туган-Барановський [21], А. Маршал [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**].

Невирішені частини проблеми. Сучасні вітчизняні науковці у більшості зосереджують свою увагу або на повному неприйнятті трудової теорії вартості, або повністю відкидають надбання західних економічних шкіл, або ж прагнуть створювати «нові» концепції, що зможуть поєднати концептуально різні підходи до трактування вартості. Однак, незважаючи на різноплановість та глибину проведених досліджень, можливості співіснування різних теорій вартості в сучасних умовах потребують подальших досліджень. Необхідність глибокого розуміння сучасних проблем практики ціноутворення потребує ретельного аналізу теоретичних основ і об'єктивного розгляду основних напрямів розвитку теорії вартості для їх застосування в практичній діяльності.

Мета дослідження – ретроспективний аналіз теорії вартості та формування чіткої позиції щодо проблем вартості у вітчизняній економічній теорії на сучасному етапі.

Основні результати дослідження. Як відомо, А. Сміт, розглядаючи проблему вартості й ціни, висунув два положення. Перше, що ціна товару визначається витраченою на його виробництво середньою необхідною для даного рівня розвитку продуктивних сил працею (правда, це положення він застосував лише для «примітивних» суспільств). І друге, що вартість і ціна складаються зі затрат праці, прибутку, проценту на капітал, земельної ренти,

тобто визначаються витратами виробництва, що характерно, за Смітом, для капіталістичного товарного виробництва. Відсутність остаточного вибору вченого між цими двома підходами призвело, в подальшому, до можливостей пошуку аргументів у самого «батька економічної науки» і послідовниками трудової теорії вартості, і прихильниками протилежних теорій («граничної корисності», «трьох факторів виробництва»), і синтезаторами цих альтернативних концепцій.

Завершувач першої класичної системи Д. Рікардо залишив не менш значний науковий здобуток, ніж А. Сміт, намагаючись здолати непослідовність його окремих позицій, визначивши вартість витратами праці не тільки для примітивного, а й для сучасного суспільства; чіткіше обґрунтувати певні положення, наприклад, розмежувавши споживну вартість і вартість товару; уточнити позиції Сміта, підкресливши, що у вартості товарів слід враховувати не тільки працю, витрачену безпосередньо на їх виробництво, а й працю уречевлену, тобто витрачену на виробництво засобів праці, потрібних для того виду праці, при якій вони застосовані. Д. Рікардо чітко обґрунтував, що вартість товарів визначається «кількістю праці, втіленій в них», а не тим, яку кількість продукту можна купити на ринку.

І, нарешті, наукова спадщина К. Маркса у вигляді вчення про двоїстий характер праці, який лежить в основі двоєдиної властивості товару: вартості і споживної вартості, довело до цілком логічної досконалості трудову теорію вартості. «Як творець споживної вартості, – зазначав К. Маркс, – праця виробників завжди конкретна (має певну мету, тип організації, відрізняється професійними навичками). Але як творець вартості, праця є абстрактною, тобто в розумінні абстрагованою від конкретної праці, праця, яка виявляється при обміні товарів, їх співставленні, при досягненні еквівалентності цього обміну» [13, с. 51-56].

На протилежність трудовій теорії вартості у розвиток ринкового напрямку, виникали концепції, які зосереджували свою увагу не на поясненні сутності явища, а на поясненні механізму його прояву на поверхні реальної дійсності.

Так, ще за часів Рікардо виникла теорія, згідно якої в основі вартості лежить не один, а декілька факторів (земля, праця, капітал), через яку її автор Ж.-Б. Сей, яка намагався пояснити утворення доходів. Майже одночасно з дослідженнями Маркса виникла теорія «граничної корисності» У. С. Джевонса, К. Менгера, Ф. Візера, Є. Бем-Баверка. У пошуках відповідей на практичні питання, а саме: як формується попит, від чого залежить поведінка покупця, для якого суть не важливо, яку кількість праці витрачено виробником на виготовлення товарів, ці економісти висунули в центр аналізу потреби людей, пошук критерію корисності благ. Потрібно віддати належне, що, безперечно, Маркс включав в предмет економічного аналізу споживну вартість як властивість товару і визнавав, що пропонований продукт корисний не сам по собі, його корисність визначається споживачем, але докладно проблемами особистого споживання, поведінки, переваг споживачів класики не займалися, вважаючи, що уподобання і пристрасті споживачів не передбачувані. Тому австрійські вчені почали пов'язувати мотиви поведінки покупців, від яких, в свою чергу, залежить, що саме необхідно виробляти, саме з корисністю – важливою, але важко вловимою категорією. Як відомо, для прихильників цієї школи цінність товарів визначається незалежно від витрат праці. Для них вартості як об'єктивної категорії не існує. Цінність – чисто суб'єктивна і виступає як ступінь корисності, як засіб задоволення бажань. Припустившись такої односторонності, вони «відкинули» раціональне зерно, об'єктивний критерій (витрати праці), повернувши аналіз від виробництва до споживання, за що й стали об'єктом гострої критики представників різних економічних шкіл. У зв'язку з цим, заслуговує на згадку влучна і вичерпна характеристика теорії граничної корисності Л. Юровського, видатного радянського економіста 30-х років ХХ століття. Вчений зазначав, що суб'єктивні оцінки, психологічні реакції самі залежать від цін, а не виступають в якості визначальних факторів. Вони не можуть бути вимірянні й перевірені. Із цінами зв'язані не бажання покупців, а їхні рішення і дії [23, с. 121-123].

Сьогодні полеміка, що розгорнулася навколо трактування споживної вартості, практично втратила свою актуальність, а теорії Менгера і Бем-Баверка не «працюють» у чистому вигляді. Підходи авторів сучасних робіт, як правило, не настільки абстрактні, а «робінзонади», які широко використовувалися цією школою, перестали слугувати засобом доказу. Тому до спадщини Менгера та інших представників австрійської школи можна звертатися лише тому, що їх ідеї лягли в основу розробки інших, практично значущих теоретичних конструкцій, які увійшли в арсенал економічної науки. Мова йде про один із математичних напрямів економічної науки – маржиналізм і галузь знань, що отримала назву економічна психологія.

Прихильником підходу М. Туган-Барновського у вітчизняній науці можна вважати і Н. Тищенка [20, с. 63-66], М. Павлишенка [17, с. 48-58], С. Злупко [9]. На початку ХХ століття видатний систематик, засновник кембриджської школи А. Маршал здійснив спробу знайти компроміс між різними теоріями вартості, навмисне переключивши зусилля з теоретичних дискусій навколо вартості на вивчення проблеми взаємодії попиту і пропозиції як сил, які визначають процеси, що відбуваються на ринку, тобто сутнісний аналіз замінив на функціональний.

Методологічна позиція Маршала відрізнялася занадто спрощеним підходом до розгляду «економічної людини», її особистого інтересу, абстрагованого від усіх інших інтересів. Відправляючи всі фактори, що заважали йому в аналізі в особливий запасник «за інших незмінних умов», силою уявлення він намагався побудувати ідеалізоване відображення дійсності, яке, на його думку, здатне відобразити реальні проблеми. Світ економіки, на думку Маршала, розвивається під впливом одного регулятора; всі сили і стимули впливають на попит-пропозицію, тяжіють до однієї складової. Єдиним центром тяжіння є ціна, яка виступає своєрідним магнітом.

Для примирення двох альтернативних концепцій Маршал вводить у теорію ціноутворення фактор часу і підкреслює, що корисність і попит відіграють вирішальну роль у короткостроковому періоді. А реальні витрати мають

переважне значення для довгострокового періоду. Якщо виробник не відшкодовує витрати, це буде обумовлювати скорочення виробництва до того моменту, доки не встановиться рівновага. Таким чином, підхід А. Маршала до трактування ціни і проблем ціноутворення спирається як на теорію виробничих витрат, так і на положення австрійської школи щодо граничної корисності блага. Він враховує як об'єктивну сторону (витрати виробництва), так і суб'єктивну оцінку (корисність благ), які вважає складовими частинами одного всезагального закону попиту і пропозиції.

Незважаючи на свого зовнішню привабливість, теоретичний аналіз Маршала для складних умов сьогодення значною мірою виявляється обмеженим. Занадто уніфіковані схеми і логічні поняття часто не мають прямого виходу на вирішення практичних задач і занадто спрощують реальність. І це не дивно, адже кожний крок аналізу здійснювався автором на підставі абстрактних вихідних умов. До речі, це розумів сам Маршал, але не завжди враховують сучасні автори [9, с. 58-60]. Стрункість і наочність системи продовжують приваблювати вчених, а кількість прихильників неокласичної теорії не зменшується.

Більш того, поступово теорії вартості, як вихідні теоретико-методологічні положення, втрачають в сучасній економічній літературі свою привабливість. На перший план висуваються теорії ціни, які комплексно вивчають вплив різноманітних чинників на рівень цін у системі попиту і пропозиції на ринках [12, с. 135], що, думається, значною мірою пов'язано загалом зі змінами в економічних умовах, системі господарських відносин. У контексті останнього не зайвим буде систематизувати аргументи на користь такого цінового підходу, не дивлячись на їх визначеність, замість теорій вартості.

По-перше, витрати праці все менш піддаються співставленню, визначальну роль у виробництві сучасних товарів відіграє кваліфікована праця, яку важко звести до простої. Переважного значення набувають не фізичні зусилля, а кваліфікація, організація, здатність швидко реагувати на зміни у технологічному режимі, набувати нові навички.

По-друге, швидко змінюється структура попиту. Частка нових товарів на споживчому ринку збільшується. Найбільш важливими факторами для споживача стають новизна, мода, якість. Споживна вартість товарів здійснює зростаючий вплив на ціну, все частіше набуває першочергового значення серед ціноутворюючих факторів.

По-третє, зростає виробництво послуг, що ускладнює розподіл виробництва товарів і послуг. Частка товарів невиробничої сфери у створенні суспільного продукту стає все більшою.

По-четверте, ціна товару і ціна послуги визначаються не стільки витраченим часом, скільки досягнутим результатом. Наприклад, очевидно, що послуга фінансового консультанта визначається не кількістю сторінок у підготовленому ним аналітичному документі [9, с. 76].

Зрозуміло, що цей перелік можна продовжувати, із врахуванням змін, які відбуваються у розвитку продуктивних сил суспільства, характері конкуренції, рівні диверсифікації виробництва тощо.

Безперечно, зміни в самій економіці і практичні потреби вимагають перегляду звичних, традиційних поглядів, що постійно й відбувається в науці. Свого часу це підштовхнуло видатного українського економіста С. Туган-Барановського до пошуку шляхів поєднання трудової теорії вартості з теорією граничної корисності. У проголошеній ним теорії цінності вчений виходив з того, що оцінка людиною певного товару базується на його корисності. В той же час, ціна товару визначається витратами на його виробництво, які дають змогу виробляти товару стільки, скільки його потребує ринок. Самі витрати обумовлюються кількістю праці, яка потрібна для виробництва певного товару. Головний висновок Туган-Барановського щодо засад цінності, як зазначає К. Кривенко, полягає в тому, що гранична корисність товарів повинна бути обернена трудовій вартості тих самих товарів [11, с. 72-73].

Прийняття методології неокласичного аналізу та ідея синтезу витратної і результуючої сторін теорії економічної цінності, висувається сьогодні вітчизняними економістами (Л. Кириленко та В. Кириленко [10, с. 56-62],

А. Шевченко, В. Жученко, С. Ніколенко [22, с. 55-61]). Останні наголошують, що окремо взяті і марксистська теорія вартості, і теорія граничної корисності є однобічними і недостатніми для побудови наукової теорії ціни.

Дійсно, треба визнати, що аргументи, які використовують сучасні неокласики є досить реальними і обґрунтованими. А питання, які вони ставлять прихильникам трудової теорії вартості, насправді можуть викликати певне розгублення. Але виходячи з позиції, що висновки справедливі лише за певних умов, що вони не в змозі і не повинні претендувати на універсальність, можна зазначити, що основна відмінність у підходах до розуміння вартості обумовлюється, на нашу думку, прагненням розглянути дану проблему в одному випадку в теоретичному плані, а в другому – з позицій відповідності висновків і положень теорій реальній економічній дійсності. А оскільки ціна відіграє виключно важливу роль у ринковій економіці, то пошуки нових підходів, які найбільш повно поєднують логічну стрункість аргументів і міркувань з практичною ефективністю оцінок і рекомендацій, будуть продовжені і далі. На сьогодні, можна стверджувати наступне:

1) Трудова теорія вартості пов'язана з підходом до предмету економічної науки як відносин між людьми з приводу виробництва, розподілу, обміну і споживання благ. Цей підхід заснований на визнанні того, що сутність будь-якого економічного явища утворюють відносини між людьми. А головним питанням є питання «що це таке?». Звідси трудова теорія вартості з'ясовує глибинні економічні взаємозв'язки, що не відображаються безпосередньо у свідомості економічних суб'єктів і розкриваються тільки під час наукового аналізу. У цьому розумінні, для конкретного суб'єкта, як вірно зазначає російський економіст Ю. Осіпов, вартість – це «категорія, яка має свою таємницю, що не піддається розгадуванню. Вона схожа на такі поняття, як матерія, дух, енергія» [16, с. 731]. Саме через це, думається, можна пояснити певні бар'єри на шляху до сприйняття конкретним суб'єктом вартості товару. Адже прозаїчна одиниця її виміру – суспільно-необхідний робочий час, яка також є певною абстракцією, у його свідомості неминуче зводиться до

звичайних і зрозумілих понять (робочий час, робочий день) і дисонує з абстрактною сутністю вартості.

На відміну, ринкова теорія вартості пов'язана із підходом до предмету економічної теорії як механізму вирішення суспільством питань «що, як і для кого виробляти?» в умовах обмеженості ресурсів. А головним питанням такого підходу є питання «як це функціонує?».

Таким чином, у визначенні предмету економічної науки відбувається стрибок від з'ясування глибинних основ економічних явищ до вивчення функціональних зв'язків між різними елементами економічної системи суспільства. Звідси, ринкова теорія вартості і ціни спрямована на інший, більш поверхневий рівень господарського життя, де яскраво проявляються, в основному, суб'єктивні фактори, які для конкретного суб'єкта виглядають більш правдоподібними, ніж складна і непрактична трудова субстанція вартості. Саме в цій площині, вважаємо, потрібно шукати причину довголіття моделі попиту і пропозиції Маршала, яка просто і переконливо приводить до ясних і однозначних висновків, що можуть застосовуватися для аналізу ряду економічних проблем функціонального розвитку.

З іншого боку, трудова теорія вартості, узагальнена Марксом, з практичної точки зору виглядає як теоретична гіпотеза, що не підходить для прикладних досліджень. Однак, справа як раз і полягає в тому, що геній розуму Маркса-філософа дозволив Марксові-економісту проникнути у саму глибину економічного явища ціни. Тому, за яскравим висловом відомого вітчизняного політ економа, активного захисника теорії вартості в інтерпретації Маркса О. Гоша, «спростувати трудову теорію вартості здатна лише та теорія, яка запропонує і вагомішу за абстрактну працю і точніше пов'язану з ціною спільну для всіх товарів субстанцію ціни. Цього, однак, не дано» [4, с. 53].

Так само, як свого часу людство припустило, що ядро нашої планети складається із двох шарів (внутрішнього твердого і зовнішнього рідкого), і це сприймається як дане, хоча ніхто його не бачив, не торкався, так і вартість є внутрішнім, глибинним ядром ціни, про яке ми маємо судження, отримане

виключно в результаті наукового аналізу. А пошуки відповідей на різноманітні практичні питання через глибинну сутність не завжди можуть дати прямий результат, так як не можна пояснити абсолютно всі явища природи через двоєдиний стан ядра земної кулі. Оскільки є причини більш явні, більш видимі, більш помітні, що знаходяться близько до поверхні. Однак, разом із тим, це не означає, що вплив стану земного ядра абсолютно безслідно зникає в цьому явищі.

Тоді, на наше переконання, цілком вірною є думка А. Гриценка про те, що в кожному конкретному випадку найрізноманітнішої економічної дійсності, трудова детермінанта залишається деяким базисним обмежувачем, який завжди дається знаки, коли люди починають ігнорувати ці обмеження [6, с. 75]. А тому важко погодитися із позицією В. Кириленка та Л. Кириленко, які вважають, що сьогодні категорії «зовнішній бік явища» та їх «глибинна суть» у багатьох відношеннях помінялися місцями [10, с. 58].

2). Прийняття усього попереднього неминуче тягне за собою необхідність чіткого акцентування на співвідношенні вартості і ціни товару.

Субстанцією ціни є вартість (або абстрактна праця). Вартість – це категорія глибинна, але не універсальна. Як тлумачить словник, «універсальний» – це придатний для багатьох цілей, з різноманітним призначенням, виконуючий різні функції [7, с. 601]. Таким чином, швидше ціна є категорією універсальнішою, ніж вартість. І тому, намагання надати вартості характеру універсальної категорії приводить лише до послаблення позицій прихильників трудової теорії вартості, роззброює їх.

Отже, основою ціни є вартість. Ціна – це найвища і кінцева форма прояву вартості товару, в якій втілюються ті товарні відносини, які фактично складаються на ринку в момент купівлі-продажу товару. А значить, до утворення ціни має відношення цілий комплекс факторів як об'єктивного, так і суб'єктивного порядку (тому для пояснення самого ціноутворення потрібні також положення, закладені в основу теорій попиту і пропозиції, граничної корисності). А кількісний незбіг вартості товару і ціни свідчить, що остання

ілюструє відхилення фактично існуючих у суспільстві товарних відносин від теоретично допустимих.

Висновки. У зв'язку із цим, узагальнюючи сучасні теоретичні підходи до трактування вартості, відзначимо наявність протилежних позицій у проблематиці дослідження, починаючи від розуміння трудової теорії вартості і ринкової неокласичної теорії як несумісних, до того ж тільки одна з яких визнається істиною, завершуючи можливим синтезом цих теорій в єдину, більш загальну концепцію.

На наше переконання, ані перший, ані другий варіант навряд чи можуть влаштувати сучасну економічну теорію і практику. Слід зазначити, що зовні досить привабливий, останній підхід, так нікому і не вдався, починаючи із М. Туган-Барановського і закінчуючи А. Гриценком, який синтезував дві теорії до тези про те, що «гранична корисність є еквівалентною суспільно необхідним затратам часу» [22, с. 52-53]. Вважаємо, що єдиним зваженим підходом, який відповідає сучасним тенденціями в економічній дійсності є підхід, заснований не на еклектичному змішуванні, а на розумінні можливості співіснування на різних рівнях наукового аналізу трудової теорії вартості та ринкової неокласичної теорії. Кожна з них, як, до речі, цілком слушно наголошує А. Гриценко, в межах свого «фрагмента дійсності» є вірною, але поза його межами, вона послаблює, втрачає цю якість, виявляючи необхідність інших підходів [6, с. 74].

Таким чином, відмінності оцінок і висновків двох концептуально різних теорій обумовлюються неоднаковою глибиною розробки досліджуваних проблем, різним ступенем наближення до пізнання сутності економічних процесів.

1. Бартенев С. А. Экономические теории и школы (история и современность): Курс лекцій. / Бартенев С. А. – М.: Издательство БЕК, 1996. – 352 с.

2. Бем-Баверк Е. Основы теории ценности хозяйственных благ / Е. Бем-Баверк // Австрийская школа в политической экономии: К. Менгер, Е. Бём-Баверк, Ф. Визер: Пер. с нем. / За ред. В. С. Автономова. – М.: Экономика, 1992. – С. 243-426.
3. Визер Ф. Теория общественного хозяйства // Австрийская школа в политической экономии: К. Менгер, Е. Бём-Баверк, Ф. Визер: Пер. с нем. / За ред. В. С. Автономова. – М.: Экономика, 1992. – С. 427-488
4. Гош О. Об'єктивні засади ціноутворення в постсоціалістичній Україні / О. Гош // Економіка України. – 2001. – № 1. – С. 52-57.
5. Гриценко А. Еволюція вартості / А. Гриценко // Економіка України. – 2001. – № 4. – С. 45-55.
6. Гриценко А. Маржиналізм і трудова теорія вартості: чи можливий синтез? / А. Гриценко // Економіка України. – 1996 – № 1. – С. 73-79.
7. Даль В. И. Толковый словарь русского языка. Современная версия. / Даль В. И. – М.: [б. и.], 2001. – 736 с.
8. Джевонс У. С. Об общей математической теории политической экономии. Краткое сообщение об общей математической теории политической экономии / Джевонс У. С. // Теория потребительского поведения и спроса. Серия «Вехи экономической мысли». Вып. I / Под ред. В.М. Гальперина. СПб.: Экономическая школа, 1993. – С. 67—77.
9. Злупко С.М. Наукові новаторства Туган-Барановського і його «Основи політичної економії». У кн. М.І. Туган-Барановський «Основи політичної економії» / Злупко С.М. – Львів: Вид. Центр ЛНУ імені І.Я. Франка, 2003. – С. 628.
10. Кириленко В. Теорія ціни та сучасне ціноутворення в Україні / В. Кириленко, Л. Кириленко // Економіка України. – 2002. – № 8. – С. 56-62.
11. Кривенко К. Т. Теорія вартості і мінової вартості: Монографія. / Кривенко К.Т.– К. КНЕУ, 2004. – 226 с.

12. Макаренко П. М. Теорія ціни в товарному господарстві / П. М. Макаренко // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – 2011. – № 3. – С. 130-135.
13. Маркс К. Капітал. // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. Т. 23. – К.: Політвидав. України, 1963. – 848 с.
14. Маршалл. А. Принципы экономической науки. В 3-х т. / А. Маршалл. – М.: Прогресс, 1993. — Т.1, 415 с. Т.2, 310 с.Т.3, 351 с.
15. Менгер К. Основания политической экономии / Менгер К. // Австрийская школа в политической экономии: К. Менгер, Е. Бём-Баверк, Ф. Визер: Пер. с нем. / За ред. В. С. Автономова. – М.: Экономика, 1992. – С. 31–242.
16. Осипов Ю. Теория хозяйства. Т.2. / Осипов Ю. – М.: Издательство МДУ, 1997. –791 с.
17. Павлишенко М. Модифікація вартості товару / М. Павлишенко // Економіка України. – 2001. – № 7. – С. 48-58.
18. Рикардо Д. Сочинения. Т. 1: Начало политической экономии и налогообложения / Рикардо Д. – М.: Госполитиздат, 1941. – 284 с.
19. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / Смит А. // Классика экономической мысли: монография / В. Петти, А. Смит, Д. Рикардо и др. – М.: ЭКСМО-ПРЕСС, 2000. – С. 77-402.
20. Тищенко Н. Історія формування теорії цінності М. І. Туган-Барановського / Н. Тищенко // Економіка України. – 1993. – № 12. – С. 63-66.
21. Туган-Барановський М. І. Політична економія: Курс популярний. / Туган-Барановський М. І. – К.: Наукова думка, 1994. – 138 с.
22. Шевченко А. Маржиналізм: історія, теорія, практика / А. Шевченко, В. Жученко, С. Ніколенко // Економіка України. – 1999. – № 8. – С. 55-61.
23. Юровский Л. Н. Очерки по теории цены. / Юровский Л. Н. – Саратов: Изд. Союза потребительских обществ Саратовского края, 1919. – 234 с.

24. Сэй Ж.-Б. Трактат по политической экономии / Ж.-Б. Сэй. – М.:
Изд-во «Дело», 2000. – 232 с.
25. Стаття надійшла до редакції